

ЗИМІВЛЯ НОРЦІВ НА ЗАХОДІ УКРАЇНИ

І.В. Кучинська, В.В. Бучко

Wintering of grebes in West Ukraine. - I.V. Kuchynska, V.V. Buchko. - Berkut. 13 (1). 2004. - During wintering seasons 1980–1997 4 species of grebes were found in 31 points of Western Ukraine. Only the Great Crested Grebe and the Little Grebe wintered more or less regularly, but the Red-necked Grebe and the Black-necked Grebe were observed only occasionally in small numbers. Wintering population of grebes in the study area is estimated for the Great Crested Grebe at about 100 individuals, for the Little Grebe – about 150, and for each of other species – about 10. The main wintering habitats is the cooling water reservoirs of the Dobrotvir and Burshtyn thermal power stations, rivers, sewage ponds, occasionally – lakes or fishponds. The Great Crested Grebe most frequently occurs in reservoirs, the Little Grebe prefers small rivers with unfrozen water. All species reveal a great tolerance to human disturbance in winter. [Ukrainian].

Key words: grebe, West Ukraine, wintering, number.

Address: I.V. Kuchinska, Kleparivska str. 25a/41, Lviv, 79000, Ukraine.

З норців, які зустрічаються в Україні, 4 види, крім червоношийого (*Podiceps auritus*), на більшості її території вважаються гніздовими і пролітними (Смогоржевський, 1979). Традиційними місцями зимівлі норців є Північне Середземномор'я, узбережжя Чорного й Азовського морів, рідше – затоки, лимани, гирла великих річок у Північному Причорномор'ї (Міграції птахів ..., 1978; Смогоржевський, 1979; Курочкин, 1982 та ін.). На заході України весняна міграція починається в середині, рідше – на початку березня, а осіння, головним чином, завершується на початку листопада, хоча може тривати аж до замерзання водойм (Страутман, 1963). Особини, відмічені в першій половині грудня, трактуються більшістю авторів як запізнілі мігранти. Виняток у цьому плані становить малий норець (*Tachybaptus ruficollis*). Ще літературні джерела кінця XIX – початку XX ст. (Dzięduszycki, 1880; Мензбир, 1895) стверджують, що частина популяції цього виду на заході України залишалася зимувати на незамерзаючих річках із швидкою течією. В.С. Талпош (1969) спостерігав цих птахів взимку на Закарпатті: в лютому 1964 р. – на р. Уж в м. Ужгород і 4.02.1962 р. – на р. Ріка біля с. Іза Хустського району. Повідомлення про випадки зимівлі інших видів норців на цій території в літературі зустрічаються значно рідше. Так, великого норця (*Podiceps cristatus*) спостерігали 10.01.1958

р. на р. Черемош (Смогоржевський, 1979), а також у січні – лютому 1965 р. на р. Уж у центрі Ужгорода (Талпош, 1969). У колекції Державного природознавчого музею НАН України (Львів) знаходиться екземпляр, здобутий 12.02.1888 р. на ставку біля смт Заложці Зборівського району Тернопільської області.

За останні десятиліття, завдяки проведенню щорічних міжнародних обліків зимуючих водоплавних і навколоводних птахів, робіт по складанню Атласу зимуючих птахів Львівської області (Горбань та ін., 1989), Атласу зимуючих птахів Луцького району (Химин, 1993) та інших наукових програм, зібрано значний матеріал, який свідчить про те, що частина норців (хоч і дуже незначна) зимує в межах заходу України. Певною мірою цьому явищу сприяло створення Бурштинської і Добротвірської ДРЕС з незамерзаючими водоймами-охолоджувачами, збільшення кількості різноманітних відстійників, очисних споруд тощо.

Матеріал і методика

У роботі проаналізовано й узагальнено всі доступні нам дані, які стосуються зимових спостережень норців на заході України за два останні десятиліття. Використано матеріали “Каталогу орнітофауни західних областей України” (Каталог ..., 1989, 1991, 1993, 1994), інших літературних дже-

рел, а також усні повідомлення багатьох спостережників. Користуючись нагодою, автори висловлюють щирю подяку Г. Бойку, В. Боднару, А. Бокотей, І. Горбаню, Б. Годованцю, Н. Дзюбенку, А. Кийку, Р. Навроцькому, В. Новаку, В. Пограничному, Л. Покритюку, М. Прушинському, О. Савчуку, І. Скільському, Д. Страшнюку, В. Скарбарчуку, В. Талпошу, М. Химину, О. Чорненській, І. Шидловському та іншим орнітологам за наданий цінний матеріал.

Загальна характеристика місць зимівлі

Найважливішими на Західній Україні пунктами зимівлі норців (і водоплавних птахів взагалі) є Добротвірське і Бурштинське водосховища. Перше знаходиться на р. Західний Буг і займає площу 695 га, друге – на р. Гнила Липа (ліва притока Дністра), його площа – 1260 га. Обидві водойми створені для охолодження і технічного водопостачання Добротвірської і Бурштинської ТЕС. Вода в них на 5–9 °С тепліша, ніж у річках, на яких вони влаштовані, що дозволяє цим водоймам не замерзати повністю навіть у суворі зими. Однак, в останні роки у зв'язку з погіршенням економічної ситуації обидві електростанції не працюють на повну потужність. Це веде до зниження температури води у водосховищах. З кожним роком все більша їх площа взимку вкривається льодом, що створює несприятливі умови для зимівлі водоплавних птахів, і зокрема норців.

На Бурштинському водосховищі в зимовий період нами відмічено 4 види норців: великий, малий, чорноший (*P. nigricollis*) і сірощокий (*P. grisegena*). Два перші види зимують тут більш-менш регулярно, а інших спостерігали лише в окремі сезони. Великий норець зустрічається у значній кількості (до 50 особин), інші види нечисельні (1–4 особини). Для Добротвірського водосховища характерна подібна картина, проте чисельність усіх видів невисока (що, можливо, пов'язано з меншою площею).

Важливими зимовими біотопами є від-

стійники промислових підприємств і очисні споруди, які внаслідок потрапляння різноманітних стоків рідко замерзають. Так, згідно повідомлень В.С. Талпоша (1978, 1991), на очисних спорудах м. Тернопіль і прилеглий ділянці р. Серет у 1980-х рр. постійно зимувало від 10 до 40 малих норців. Кілька особин великого і малого норців знайдено мертвими в зимові сезони 1985/1986 і 1990/1991 рр. на нафтових відстійниках у долині р. Полтва біля Львова (Каталог ..., 1989, 1993). Обидва згадані види відмічені також на відстійниках ВО "Сірка" біля м. Новий Розділ (Каталог ..., 1991).

Певне значення в якості місць зимівлі мають середні і малі річки (Дністер, Західний Буг, Стир, Серет, Смотрич, Іква, Турія, Прут, Тисмениця, Бистриця, Гнила Липа, Сівка), й особливо – незамерзаючі річки Закарпаття, такі як Тиса, Уж. Норці концентруються на вільних від льоду ділянках, часто навіть у межах таких великих міст як Чернівці, Луцьк, Ковель, Ужгород, Тернопіль, Дрогобич, Галич та ін. Для малого норця річки є основним зимовим біотопом, великий і чорноший норці зустрічаються тут спорадично.

Відомі також кілька випадків зимівлі великого норця на озерах Шацької групи. Ці водойми кожної зими вкриваються потужним шаром льоду, проте на деяких з них залишаються невеликі ополонки. В зимові сезони 1986/1987 і 1987/1988 рр. кількох птахів спостерігали на таких ополонках поряд з лебедями-шипунами (*Cygnus olor*) і лискаами (*Fulica atra*) (Каталог ..., 1989). Це, однак, могли бути запізнілі мігранти, оскільки всі спостереження стосуються першої декади грудня. Відомі поодинокі випадки зимівлі норців на зимувальних ставках рибних господарств, у яких взимку підтримується відносно стала температура.

Повний перелік пунктів, у яких спостерігали норців у зимовий період протягом 1980–1997 рр., наводимо нижче.

Волинська обл.: 1 – м. Луцьк, штучна водойма на р. Стир; 2 – м. Луцьк – с. Липляни, Луцький р-н, р. Стир; 3 – м. Ковель, р. Турія;

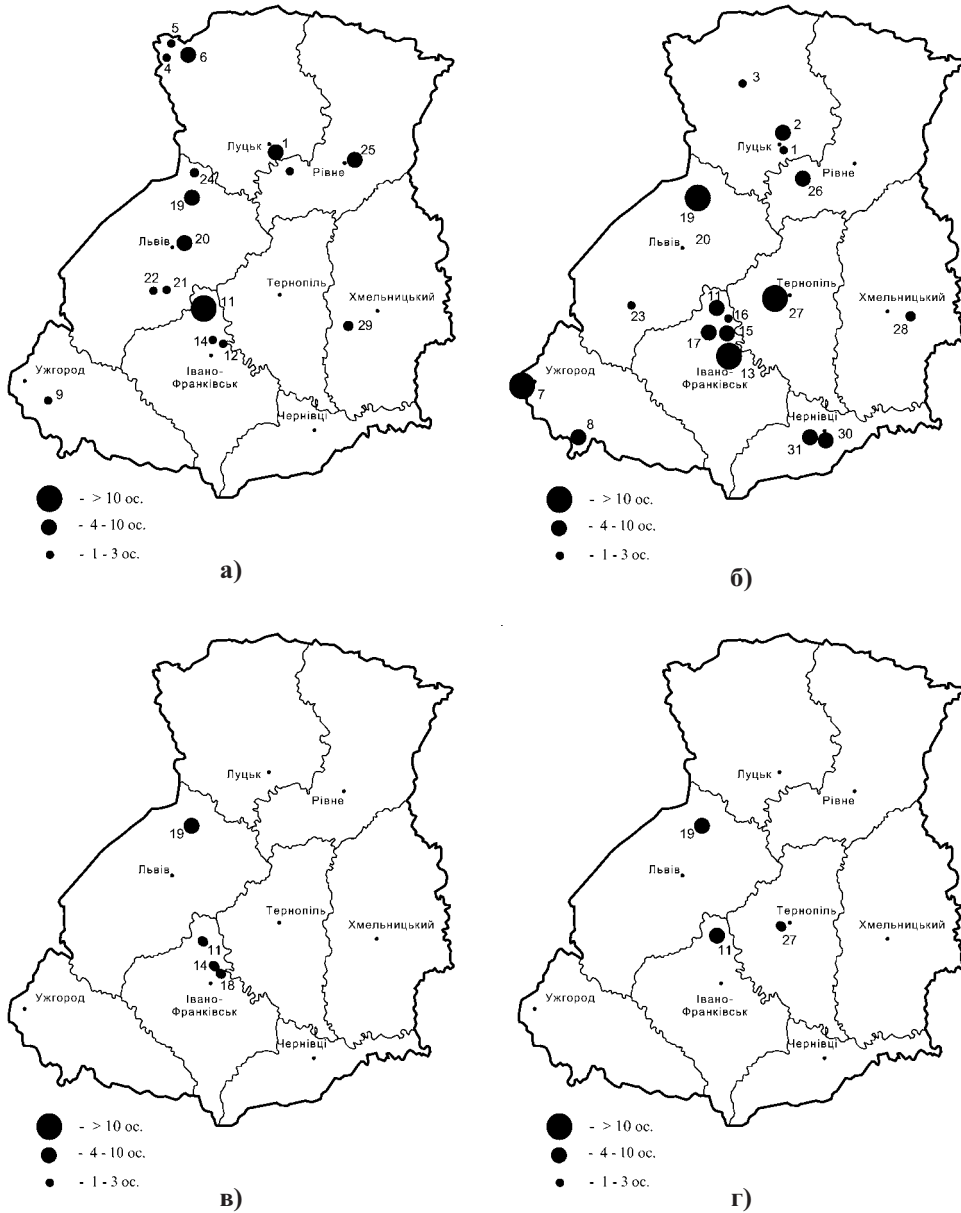

Рис. 1. Кадастр зимівель норців на заході України (порядкові номери пунктів відповідають переліку, наведеному в тексті).

Fig. 1. Cadastre of wintering sites of grebes in West Ukraine (numbers of sites correspond to list in the text).

а) – *Podiceps cristatus*, б) – *Tachybaptus ruficollis*, в) – *Podiceps nigricollis*, г) – *P. grisegena*.

4 – оз. Пулемецьке, Шацький р-н; 5 – оз. Пісочне, Шацький р-н; 6 – оз. Люцимер, Шацький р-н. **Закарпатська обл.:** 7 – с. Сторож-

ниця – м. Ужгород, р. Уж; 8 – м. Виноградів – смт Вілок, Виноградівський р-н, р. Тиса; 9 – с. Залуж, Мукачівський р-н, ставок (?); 10 – с.

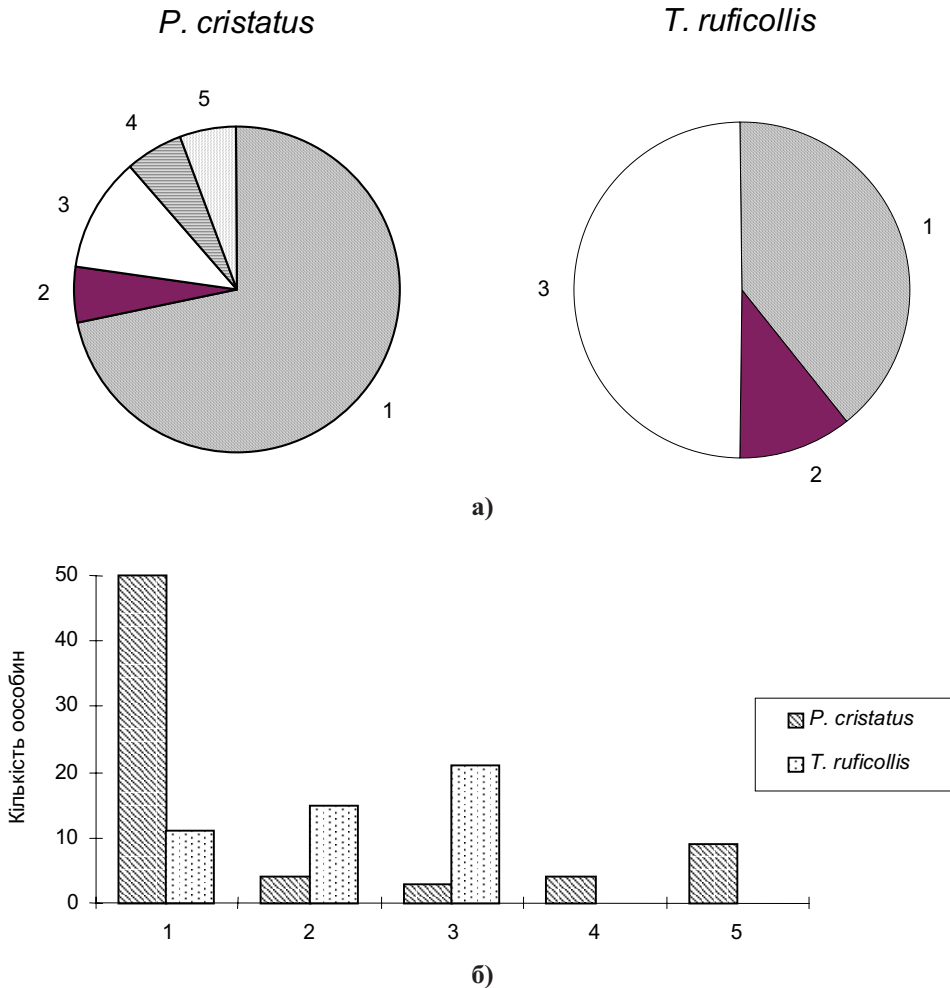

Рис. 2. Зимівля великого та малого норців на водоймах різних типів заходу України: а) розподіл кількості спостережень, б) максимальна чисельність.

1 – водосховища-охолоджувачі ДРЕС, 2 – річки, 3 – відстійники й очисні споруди, 4 – озера, 5 – інші водойми.

Fig. 2. Wintering of Great Crested and Little Grebes on waterbodies of different types in West Ukraine: а) distribution of numbers of observations, б) maximum numbers.

1 – water reservoir-coolers of thermal power stations, 2 – rivers, 3 – settling basins and sewage ponds, 4 – lakes, 5 – other waterbodies.

Іза, Хустський р-н, р. Ріка. **Івано-Франківська обл.:** 11 – м. Бурштин, Галицький р-н, водойма-охолоджувач Бурштинської ТЕС; 12 – смт Єзупіль, Тисменицький р-н, р. Дністер; 13 – смт Єзупіль, р. Бистриця; 14 – м. Галич, р. Дністер; 15 – с. Більшівці – м. Галич, р. Гнила Липа; 16 – с. Бовшів, Галицький р-н,

р. Гнила Липа; 17 – с. Мошківці, Галицький р-н, р. Сівка; 18 – с. Дубівці, Галицький р-н, р. Дністер. **Львівська обл.:** 19 – м. Добротвір, Кам'яно-Бузький р-н, водойма-охолоджувач Добротвірської ТЕС; 20 – м. Львів, нафтові відстійники в долині р. Полтва; 21 – м. Новий Розділ, Миколаївський р-н, відстійники

ВО “Сірка”; 22 – с. Крупське, Миколаївський р-н, р. Дністер; 23 – м. Дрогобич, р. Тисмениця; 24 – смт Жвирка, Сокальський р-н, р. Західний Буг. **Рівненська обл.:** 25 – м. Рівне, штучна водойма в місті (?); 26 – смт Млинів, р. Іква. **Тернопільська обл.:** 27 – м. Тернопіль, очисні споруди, р. Серет. **Хмельницька обл.:** 28 – с. Голосків, Летичівський р-н, р. Південний Буг; 29 – с. Варівці, ставок на р. Смотрич. **Чернівецька обл.:** 30 – м. Чернівці, р. Прут; 31 – 10 км вище від м. Чернівці, р. Прут.

Повидовий огляд

Великий норець. У зимовий період відмічений у 16 пунктах Західної України. З них лише в одному (6,2 %) спостерігали більше 10 птахів, у п’яти (31,1 %) – від 4 до 10, а в усіх решті (62,5 %) – від 1 до 3 (рис. 1а). Найважливішим зимовим біотопом є теплі водосховища (рис. 2), як за участю в загальній кількості спостережень (71,6 %), так і за чисельністю птахів. На Бурштинському водосховищі відома найвища для заходу України концентрація великого норця. Максимальна чисельність відмічена в зимові сезони 1984/1985 і 1993/1994 рр. (50 особин). Ця цифра може коливатися з року в рік (рис. 3) і залежить від характеру зими. В середньому щороку на водосховищі зимує 15–20 птахів. Для кількох років вдалося простежити динаміку чисельності великого норця протягом зимового сезону (рис. 4). Пік чисельності в різні роки припадає на початок, середину або кінець зими і залежить від ходу температур. При пониженні температури і замерзанні річок птахи концентруються на теплих водосховищах, а в період відлиги, навпаки, розпорошуються.

Добротвірське водосховище відіграє значно меншу роль для зимівлі великого

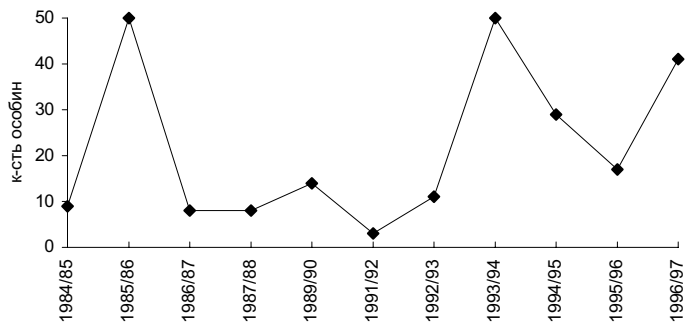

Рис. 3. Чисельність великого норця на Бурштинському водосховищі в зимові сезони 1984–1997 рр. (максимальна кількість птахів для сезону).

Fig. 3. Number of Great Crested Grebe on Burshtyn reservoir in winter seasons of 1984–1997 (maximum number of birds for season).

норця. Птахи спостерігаються не в усі роки і не весь зимовий сезон. Найвища чисельність відмічена взимку 1984/1985 і 1995/1996 рр. (7 особин), а в середньому щороку тут зимує від 1 до 3 птахів. Крім того, відносно велика кількість птахів відмічена в зимовий сезон 1990/1991 рр. у м. Луцьк на штучній водоймі на р. Стир (9 особин) (Химин, 1993). Всі інші спостереження – це поодинокі зустрічі, з яких не можна судити про тривале перебування птахів у згаданих пунктах.

На річках, на відміну від малого норця, зустрічається рідко і в незначній кількості (до 3 особин). Віддає перевагу річкам середньої величини (Дністер, Західний Буг, Стир), уникаючи невеликих приток. У певній мірі взимку даний вид виявляє толерантність до людської присутності (25 % усіх пунктів знаходяться в межах міст – обласних і районних центрів).

Малий норець. Взимку спостерігали у 18 пунктах Західної України, з них у чотирьох (22,2 %) концентрація перевищувала 10 особин, у восьми (44,5 %) відмічено від 4 до 10 птахів, а в інших (33,3 %) – від 1 до 3 (рис. 1б).

Постійними місцями зимівлі є Бурштинське і Добротвірське водосховища, очисні споруди м. Тернопіль та р. Уж у рай-

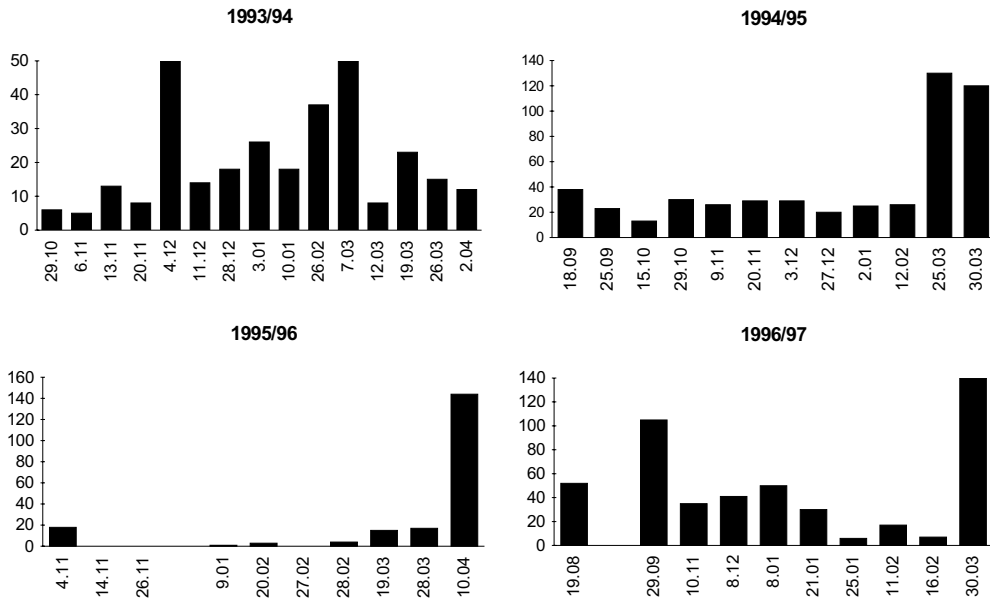

Рис. 4. Динаміка чисельності великого норця на Бурштинському водосховищі під час міграцій та в зимовий період. По осі абсцис – дата, по осі ординат – кількість особин.
Fig. 4. Number dynamics of Great Crested Grebe on Burshtyn reservoir during migrations and in winter (dates and number of individuals).

оні м. Ужгород і с. Сторожниця. Починаючи з зими 1989/1990 рр. птахи щорічно спостерігаються на р. Прут в м. Чернівці (Бучко и др., 1996). Протягом двох сезонів відмічений на р. Тиса між м. Виноградів і смт Вілок.

Річки для малого норця є основними місцями зимівлі (рис. 2). Їх частка в загальній кількості спостережень становить 50,0 %, що значно більше, ніж у попереднього виду. Трохи менше займають теплі водосховища (39,3 %), а решта спостережень припадає на частку відстійників і очисних споруд (10,7 %). На озерах, ставках та інших водоймах малого норця не спостерігали. На відміну від попереднього виду, малий норєць віддає перевагу невеликим річкам як Тисмениця, Бистриця, Гнила Липа, Сівка, Уж. Часто спостерігається на зовсім невеликих ополонках діаметром від 2 до 6 м. На р. Прут (Бучко и др., 1996) з'являється в кінці грудня, а можливо й раніше, і зникає у 20-х числах березня. Птахи

тримаються переважно в районі “магальянського” моста (східна окраїна міста), де в річку впадають гарячі стоки одного з промислових підприємств.

На обох водосховищах вид зимує постійно, але в незначній кількості (1–6 особин). Лише наприкінці зимового сезону 1995/1996 рр. на Добротвірському водосховищі спостерігали 11 птахів. На відміну від великого норця, уникає відкритого плеса. Тримається переважно біля берега, в районі греблі, в місцях впадіння теплих каналів, а найчастіше – на самих каналах.

Максимальна кількість птахів за один облік відмічена взимку 1990/1991 рр. на р. Уж між м. Ужгород і с. Сторожниця (21 особина) (Каталог ..., 1993), в 1994/1995 рр. на р. Прут у районі м. Чернівці (22 особини) (Бучко и др., 1996), а також у 1995/1996 рр. на р. Бистриця в районі смт Єзупіль (16 особин). Крім того, згідно літературних джерел (Талпош, 1978, 1991), від 10 до 40 особин зимувало в 1977–1988 рр. у районі

м. Тернопіль на очисних спорудах і р. Серет. Значно частіше, ніж попередній вид, зустрічається взимку в межах міст чи на їх окраїнах (майже половина всіх пунктів зимівлі).

Чорноший норець. Рідкісний зимуючий вид. Відмічений лише в 4 пунктах Західної України (рис. 1в). Тричі спостерігали на Добротвірському водосховищі (22.01.1991 р., 13.02.1993 р. і 19.01.1994 р.), по одному разу на Бурштинському водосховищі (17.01.1994 р.) і на р. Дністер у районі м. Галич (15.01.1994 р.) і с. Дубівці (12.01.1994 р.). Цікаво, що більшість спостережень стосуються зимового сезону 1993/1994 рр. В основному відмічені поодинокі птахи, і лише у двох випадках – 2 і 4 особини.

Сірошокий норець. Як і попередній вид, взимку зустрічається дуже рідко. Відмічений у 3 пунктах (рис. 1г). У зимові сезони 1986/1987 і 1987/1988 рр. відповідно 1 і 4 особини зимували на Бурштинському водосховищі (Кийко, 1990). 5 птахів спостерігали 21.01.1996 р. на Добротвірському водосховищі й одного птаха 13.01.1997 р. на очисних спорудах м. Тернопіль (Д. Страшнюк, особ. повід.).

Висновки

1. У зимовий період на заході України зустрічається 4 види норців: великий, сірошокий, чорноший і малий. З них великий і малий норці зимують регулярно, а інші види зустрічаються спорадично і в незначній кількості.

2. Зимова чисельність великого норця в регіоні сягає 100 особин, малого – до 150 особин, а сірошогокого і чорношогокого – до 10 особин, і коливається з року в рік залежно від характеру зими.

3. Основними місцями зимівлі є водойми-охолоджувачі ТЕС, річки, відстійники й очисні споруди, зрідка – озера чи ставки. При цьому великий норець віддає перевагу водосховищам, тоді як малий частіше зимує на незамерзаючих ділянках річок.

4. В зимовий період норці частіше ніж будь-коли зустрічаються в межах великих

населених пунктів, виявляючи значну толерантність до людської присутності.

ЛІТЕРАТУРА

- Бучко В.В., Скильський І.В., Годованець Б.І. (1996): О зимовках малой поганки в пределах Черновицкой и Ивано-Франковской областей. - Rezumatul lucrărilor Simpozionului jubiliar "Rezervatia naturală "Codrii" – 25 de ani. Realizări, probleme, perspective" (19-20 septembrie, comuna Lozova). 72-74.
- Горбань І.М., Пограничний В.О., Бокотей А.А. (1989): Методичні рекомендації для картографування орнітофауни Львівської області. Львів. 1: 1-81.
- Каталог орнітофауни західних областей України. Орнітофауністичні спостереження за 1977–1988 рр. Луцьк, 1989. 1: 1-101.
- Каталог орнітофауни західних областей України. Орнітофауністичні спостереження за 1989–1990 рр. Луцьк, 1991. 2: 1-155.
- Каталог орнітофауни західних областей України. Орнітофауністичні спостереження за 1991–1992 рр. Луцьк, 1993. 3: 1-69.
- Каталог орнітофауни західних областей України. Орнітофауністичні спостереження за 1993 р. Львів, 1994. 4: 1-36.
- Кийко А.О. (1990): Зимовая орнітофауна Бурштинського водосховища. - Орнітофауна західних областей України та пробл. її охорони. Луцьк. 102-105.
- Курочкин Е.Н. (1982): Отряд поганкообразные. - Птицы СССР. История изучения. Гагары, поганки, трубноносые. М.: Наука. 292-357.
- Мензбир М.А. (1895): Птицы России. М. 1: 1-836.
- Миграции птиц Восточной Европы и Северной Азии. Гагарообразные – Аистообразные / Ред. А.А. Кишинский. М.: Наука, 1978. 1-270.
- Смогоржевський Л.О. (1979): Гагары, норці, трубноносі, веслоногі, голінасті, фламінго. К. 1-183. (Фауна України. Птахи. 5 (1)).
- Страутман Ф.И. (1963): Птицы западных областей УССР. Львов. 1: 1-195.
- Талпош В.С. (1969): Птицы Закарпатской низменности. - Автореф. дис. ... канд. биол. наук. К. 1-21.
- Талпош В.С. (1978): О зимовке некоторых видов птиц в районе очисных сооружений г. Тернополя (запад УССР). - Мат-лы II Всес. конф. по миграциям птиц. Алма-Ата. 1: 66-67.
- Талпош В.С. (1991): Поганки Тернопольской области. - Мат-лы X Всес. орнитол. конф. Минск: Наука і техніка. 2 (2): 237-238.
- Химин М.В. (1993): Атлас зимующих птахів Луцького району (1988/89–1991/92). Луцьк. 1-135.
- Dzieduszycki W. (1880): Museum imienia Dzieduszyckich we Lwowie. Lwów. 1-206.

*І.В. Кучинська,
вул. Клепарівська, 25а/41,
м. Львів, 79000,
Україна (Ukraine).*